

ENCARA LES *REGLES D'ESQUIVAR VOCABLES*¹

Germà COLÓN DOMÈNECH

§ 1. L'AUTORIA DISCUTIDA

Una de les coses (no la més important, però) que han preocupat tothom en aquestes *Regles* és la suposada autoria de Pere Miquel Carbonell. Com que en discutirem i com que jo no estic gens d'acord amb el punt de vista del Dr. Badia en la seva edició i estudi de les *Regles*,² vull fer constar, des del començament, l'afecte personal i científic pel meu mestre.

Independentment del problema de l'autoria, cal dir que les *Regles* són una eina magnífica per a l'estudi de la història de la llengua catalana. Sempre he expressat el meu agraïment al Dr. Badia per haver-les donat a conèixer, ja el 1950.³

§ 2. UN TEXT VALENCIÀ

Venint a la nostra obra afirmaré una altra vegada que en el seu inici hagué de ser un text valencià, altrament ¿què hi fa la famosa frase de «mossèn Fenollar e misser Hierònim Pau e altres homens diserts catalans e valencians» en la ploma de Carbonell (núm. 3)? Si parlem d'un eix Barcelona-València, ¿quin paper hi juga Carbonell que mai no trepitjà el regne de València ni es mogué de Barcelona? Si Carbonell, que sempre es posa en primer lloc, diu precisament que aquests tres fulls de les *Regles* pertanyen a Fenollar i a Pau, per què no l'hem de creure? Què és això de “referent d'autoritat” de què parla Badia?

Ara examinaré alguns dels lemes; primerament, tres casos que no vaig saber trobar quan vaig escriure el meu treball.⁴

2.1. Al núm. 145 «muró per merlet» no vaig ensopegar amb exemples valencians de *merlet*, llevat només d'un joc de paraules entre *merla* (ocell) i *merlet* en un certamen poètic de la darrerria del segle xv. Doncs bé, puc adduir documentació valenciana de *merlet*. Vet ací un text castellonenc (Vilafamés) del 1375: «Et après sien feyts merlets sobre los empits,

1. Dono el text tal com el portava a la taula rodona, bé que, amb el temps que hom va acordar als participants (crec que eren 8 minuts), no vaig poder exposar-lo sencer.

2. Badia i Margarit, 1999.

3. Així ho vaig exposar a *Serra d'Or*, maig de 2000, p.73 [425]- 74 [426].

4. Colón Domènech, 2001.

bons e ben feyts, ab ballesteries en un *merlet* per altre, a ab forats per a obs de mantellets».⁵ Així, ara tenim a València per al mateix concepte *murons*, *dentells*, *merlets* i l'arabisme *mena* parent del castellà «almena» (cf. Colón Domènech 2001, pp. 51-53; Colón Domènech 2003, pp. 271-272).

2.2. El núm. 316 de les *Regles d'esquivar vocables* és un “*temiau-me* (parlar és molt inèpte)” (pp. 386-387), el qual deu ser també la nostra locució, tot i que Badia descarta aquesta possibilitat. Amb les addicions que esmentaré, el lexema o sintagma en qüestió no es trobarà solament, segons l'editor, «en uns pocs exemples del *Llibre de Contemplació* (RLI) i en el *Decameró*» (*ibidem*).

Hi afegiré un esment de *tamiats* ‘almenys, no solament’ tret del *Tristany català d'Andorra* (segona meitat del segle XIV):

«Senyer Tristany, vós daïts que en aquesta encontrade se troben de grans ventures, e moltes, mas a mi par que no, pus de la aygüe no troba hom a beura, *tamiats* de les altres ventures, que nos som anats dos jorns que en forest no havem trobat ningú hon puxam trobar nula cosa».⁶

Així mateix *tamiatz* apareix en el *El Llibre de Cort del Justícia de València (1279-1321)*:

«... algunes vegades que-l ne pregà dién-li totavia que *tamiatz* alò que-l cors li volrria aver tolt».⁷

2.3. El Dr. Badia i Margarit diu que *sotscaire* (núm. 287: «*sots cayre*, parlar és de gent baixa») és vocable propi dels parlars baleàrics i que fa l'efecte d'un mot antic, però no n'existeixen mostres en la llengua medieval (p. 371). Coromines tampoc no en treu l'aigua clara (*DECat*, VII, p. 989). Els exemples del *DCVB* (s.v. *soscaire*) són tots moderns.

Doncs bé, la documentació va per un altre camí. El sentit que ens interessa ara és ‘cas imprevist i que trastorna; accident desgraciat’. Vet ací una prova més que cal encara escorcollar molt l'idioma antic, perquè el nostre vocable sí que surt en la llengua medieval. Una mostra n'és aquest text barceloní del 1481:

«És posat assí a memòria, hun congoxós pensament que dies ha los qui caben en lo regiment de aquesta Ciutat tenen, e és molt rahonable. ço és com aquesta Ciutat sabut és per tots és molt carregada i ròssea a sos creadors prop d'hun any e mig, e tots temps se endeute e vendrà sens dubte a gran *sotscaire*».⁸

El nostre *sotscaire* i *soscaire* ‘desgràcia’ l'hem de posar en relació amb les formes gal·loromàniques procedents de *QUADRARE*, les quals presenten tot de sentits negatius (‘chasser’, ‘tourner mal’, etc.);⁹ és a dir, que no caben dins el quadre. Vegeu la mateixa evolució del català en l'italià *soquadro* i *sottosquadro* ‘scompiglio, rovina’.¹⁰

5. Sánchez Adell i Elena Sánchez Almela, 2003, p. 81.

6. Ed. Aramon i Serra, 1997, p. 428. Vegeu versions del passatge a Ros, 1999, pp. 358-359.

7. Diéguez Seguí, 2001, p. 414 i Diéguez Seguí, 2002, p. 179 i 283.

8. Vicens Vives, 1936, I, p. 247, nota 50.

9. *FEW*, II, p. 1394.

10. Cf. *DELI* i *DEI*, s.v. *soquadro*; *DEI*, s.v. *sottosquadro*.

§ 3. «MÀNAGER» DE FENOLLAR?

Un cop citats aquests casos, voldria dir que l'amable rèplica que em fa el Dr. Badia en el seu discurs d'Alacant no és pertinent.¹¹ Em col·loca, amb Antoni Ferrando, entre «els mànagers de Bernat Fenollar». Primer, no sóc “mànager” de ningú i mai no he dit que Fenollar fos l'autor material de les *Regles*. Segon, sí que considero que el domer Fenollar hi és un personatge essencial, i afirmo que sense la presència del parlar valencià no es comprenen les *Regles d'esquivar*. El component valencià no és cap “miratge”.

Ara, de les 325 entrades o regles de què consta l'obra, jo en vaig comentar 84 en el meu llibre. N'hauria pogut tenir en compte unes quantes més. Per argumentar que els meus raonaments tenen poca força probatòria, que són “neutres” en la discussió, Badia escull només un cas: el núm. 204: «[evitar de dir] esguard per consyderatió». Raona que Carbonell preferia el cultisme. Sé que les *Regles* donen sovint preferència al mot savi, però el fet és que Carbonell usa pertot arreu *esguard*. Vaig dir que Carbonell era versàtil, per no dir-li trapella i poca-solta, si és l'autor d'unes *Regles*, que ell mateix no observa. ¿Per què el Dr. Badia no comenta alguns del 83 altres exemples?

Si, segons Badia, els meus comentaris sobre les entrades són “neutres”, haig de fer constatar que els del meu contradictor encara ho són més, puix que en tot el que explica (pp. 213-395) no té en compte si el mot censurat o el proposat com a bo es troba o no en l'obra escrita de Carbonell. Això em sembla un defecte metodològic. En canvi, jo faig veure que els termes recomanats no apareixen en els escrits de Pere Miquel Carbonell i que aquest quasi sempre prefereix la solució proscripida per les *Regles*.

4. MOSTRES VALENCIANES A EXAMEN

Vet-ne ací alguns que vaig tractar. Desitjaria que em fossin, si escau, contradits:

Núm. 18: Jo demanaria al Dr. Badia que citi en algun lloc que no sigui València la forma *gerau*¹² (les *Regles* parlen precisament del «Gerau de València per dir Grau»). Badia considerava que «no sembla haver-hi documentació escrita de la forma proscripida». A terres valencianes n'hi ha a dojo; n'he vist més de cent esments. Però a les terres del Nord del domini el valencià compta molt poc; els estudiosos n'ignoren olímpicament els documents.

El núm. 29 *pomblar* per *plombar* només el trobem a València el 1449, a l'època de les *Regles*.

Núm. 41: diu Badia que *gaire* no és valencià, no obstant hi ha esments des del segle XIV (1392) fins a la darrerria del XV.

Núm. 102: «sent Ment per dir sanct Nen» en parlar del “mal de sement” o sífilis, on quasi tota la documentació és valenciana. Cf. el meu article a la *RFE*, on trobem el cas de Sent Ment i Sent Nent.¹³

Núm. 142: «guineu per rabosa». *Rabosa* és essencialment valencià a l'època i avui, encara que *guineu* es conserva amb sentits metafòrics.

11. Badia Margarit, 2003, p. 28, § 10. El discurs ha estat republicat per A. Badia al seu bell llibre *Moments claudre la història de la llengua catalana*, Universitat de València, 2004, pp. 377-419.

12. Naturalment *gerau* és una grafia per *guerau*.

13. Colón Domènech, 1998, pp. 275-308.

Núm. 143 *maixcarat* per *mascarat* és valencià. I també sabem el sentit de ‘traïdor’ que tenia i tingué després durant la guerra de les Germanies.

Núm. 162: «calderons per dir baynots». Afegiu *baynot* en Sant Vicent, *Quaresma*, XXII.

Núm. 177: «no qual per dir no és necessari, o no fretura, o no cumple». *No cumple* (precisament al núm. 177, ja en la part atribuïda a Jeroni Pau). En la *Passi en cobles* de Fenollar: «no cumple que sien// per altri defessos». Aquesta construcció (castellanisme) no es troba enlloc més; devia ser una passatgera moda valenciana d’aquells temps. Això té més força que *esguard/ consideració*, on ja admeto que el mot recomanat és un llatinisme.

Núm. 178: «clotell per dir tos». *Tos* és particularment valencià.

Núm. 183: «jaquir per leixar o dexar», però Pere Miquel Carbonell, tant en els *Opúsculos* com en les *Cròniques* empra *jaquir*; en canvi, Fenollar només duu *deixar*.

Núm. 188 «retxat per reixat». La documentació antiga de *retxat* prové del Principat i de Mallorca, mentre que *reixat* és l’única forma coneguda a València.

Núm. 193: «jugar a *rumfla* per jugar a *rumfa*» totes dues formes són valencianes i apareixen en la documentació del xv. No pas fora del regne.

Núm. 244 «lesta la letra per legida». És sorprenent la conclusió de Badia, segons la qual en aquesta regla 244 hi ha «una reprovació de la solució valenciana en bloc». Per quin motiu? En l’època de les *Regles* el participi *llest*, *llesta*, especialment en la col·locació *llesta la lletra* era corrent en tot l’ample domini lingüístic. Avui *llesta* sona a arcaisme, però no pas a l’època de les *Regles*. Ací sí que estem davant una formació supradialectal.

Núm. 249 «alacayo per dir lacayo». La forma *alacayo* es troba sobretot en autors valencians.

Núm. 257: «vuy en dia per dir huy dia» La solució *hui* és la predominant a València, encara ara.

Núm. 313: «servey per servici». És sobretot a València on el cultisme s’obre pas. I hi congrua discussions poc filològiques! (*servici* també es diu a Mallorca)

Podria continuar amb més exemples, però ja n’hi ha prou, i algú me’ls hauria de discutir.

§ 5. CARÀCTER SUPRADIALECTAL DEL LÈXIC LITERARI

Ara bé, sóc el primer a reconèixer que els texts literaris no es poden sempre situar geogràficament amb criteris lexicals únicament. Això ho he explicat sovint. Recordem, per exemple, la localització “mallorquina” del *Decameron* de 1428 que féu Jaume Massó Torrents perquè hi trobava el terme *alfàbia*, però aquest mot compareix a Vic, a València, a Perpinyà, etc., com vaig demostrar en un altre lloc.¹⁴ Ara bé, l’argument de Badia¹⁵ (exposat com una novetat sota el provocador epígraf de «Tant pesa el valencià a les Regles?»), segons el qual això es converteix en una regla universal, i la majoria dels lexemes de la llengua haurien de tenir una interpretació supradialectal, és inadmissible. A més, el Dr. Badia per il·lustrar aquesta “interpretació supradialectal” acut als exemples del sufix *-esal/-ea* (*pereal/peresa*) i a la terminació en *-e* dels verbs de la primera conjugació (*jo camine*); és a dir, recorre a dos coneguts trets de caràcter morfològic, que ningú no discuteix, i ací ens les hem amb lèxic! Podria jo citar a propòsit un munt de paraules —més de les 325 que componen les *Regles*— que només són

14. Colón Domènech, 1993, p. 139; a l’original castellà de 1976, p. 159.

15. Badia i Margarit, 2003, pp. 33-34, § 12.

mallorquines o només són valencianes o només pròpies del català central o bé del lleidatà o del rossellonès i que no són compreses a la resta del domini. Així en l'actualitat no són compreses en la totalitat del domini lingüístic paraules com les següents, que cito sense cap ordre, tal com se m'acuden: *sedes*, *prunyó*, *ges*, *algep*, *llogorí* vs. *catxap*, *oró*, *carrasca*, *marjal*, *quartoner*, *calàpet* 'gripau', *govanella* 'munyeca', *arguella*, *curruixes*, *clau* 'ullal', *ullal* 'deu, manantial', *alçar* 'desar', *amprar* 'manllevar', *jove* 'nora', *tardor* (fins el xvi), *alifacs*, *recapte* 'pinso', *sagí* vs. *saïm* (*ensaginada* vs. *ensaimada*), *mandró* 'fona', *bassetja*, *corbella* 'falç', *cuca-la* 'cornell', *cauçol* 'fonaments', *endívia* 'escarola' *gesmil*, *fraula*, *senill*, *harda*, *estalzim*, *rent* 'llevat', *solsida* 'esllavissada', *afonar* 'enfonsar', *rogle* 'rotllada', *espinal* 'arç', *aladre*, *corfa*, *muricec*, *llegó* 'aixada', *userda* 'alfals', *boç* 'morrió', *abellir*, *esvarar* i *llenegar* 'relliscar', *al·lot*, *rabera* 'ramat', *tarquim*, *aplegar* 'arribar', *moix*, *copinya* 'petxina', *aliacrà* 'icterícia', *guilla* 'guineu', *talent* 'fam', *mató*, *brossat*, *brull*, *toïssa*, *canella* 'aixeta', *llagasta* 'paparra', *sorra* 'ventresca de tonyina', *rosa* o *pallola* 'sarampió', *pigota* 'verola', *merita* 'fredeluga', *safa*, *veire*, *tassó*, *cas* (del ganivet), *bespilla* 'guspira' *serenalla* 'sargantana', *embadallar*, *blanca* 'garsa', *sarvatxo*, *bresquilla*, *alberge*, *borda*, *userda*. Podríem dur aquest fenomen a la paremiologia. «feina feta no té destorb» vs. «faena feta fa goig», etc. Encara avui, llegint un text balear modern (Alcover, Villangómez) o valencià (Enric Valor) o rossellonès (J.-S. Pons) ens trobem amb nombrosos diatopismes, i això amb més raó passava el segle xv. «Tant pesa el valencià a les *Regles?*» Doncs, sí i molt.

§ 5. DIATOPISME, FENOMEN GENERAL

Aquesta situació de diatopisme no és solament pròpia del català, ans és ben general.¹⁶ Si, dins les llengües romàniques, ens girem cap al castellà veurem que ja al segle XIII a Sevilla (1253) es resol la competència entre *exida* y *salida*, *algorfa* i *sobrado* (en benefici dels darrers). Nebrija documenta per Andalusia «*alhuzema lo mismo que espliego*» (*Vocabulario*, ca. 1495). Cfr. *enemigo* en Gracián vs. *repelón* o *padrastro* de la resta de l'idioma (*El Criticón*, ed. Romera-Navarro, II, p. 332). Cfr. encara aquest text de 1617 de Cristóbal Suárez de Figueroa, *El pasajero*:

«Mi mujer es gran guisandera y por extremo limpia, requisitos que la alentaron para elegir lo que en Sevilla llaman *gula*, en Madrid *estado* y en todo el mundo *bodegón*».¹⁷

En italià, per exemple, si per *pipistrello* 'rata penada' llegim *barbastrigio*, direm que és un text venecià, si, en canvi, hi diuen *súrrice-pazzu* respondrem que és un text calabrès; o bé si per *falegname* 'fuster' llegim *merangon*, sabrem que l'escriptor usa un terme de Venècia i de les Puglie. En portuguès, pel concepte de 'paleta', l'*alvanel* del Sud s'enfronta al *pedreiro* del Nord. Tot això en texts "literaris". El mateix passa àdhuc en francès, la llengua més unitària: *se renouveler* vs. *se changer* o *touiller* vs. *mêler*. I també fora de la Romània ocorre aquest fet: distingir un text escrit en alemany per un autor austriac o suís és relativament senzill.

Cal dir que si no analitzem la varietat diatòpica, estem davant la fi de la filologia.

16. Vegeu Colón Domènech, 1981, pp. 45-61.

17. Citat per Frago Gracia, 2002, p. 59.

§ 6. INANITAT D'UNA POLÈMICA

L'argument "supradialectal" del Dr. Antoni Badia no té, al meu parer, gaire valor; i la crítica que llança als "mànagers de Bernat Fenollar" ("dont je suis", que deia en un altre context André Gide), els quals, segons ell, "no paren d'escrutar les *Regles*, cercant-hi dades que facin dubtar sobre l'atribució de correccions concretes a Carbonell" (pàg. 34) sembla ben poc escaient. Pel que a mi fa, m'ocupo escassament de la persona de Pere Miquel Carbonell; a mi m'interessen les *Regles* per sí mateixes, i veig que, com vaig exposar en el meu llibret, encara no se n'ha dit la darrera paraula. La dèria d'En Badia és llevar (o treure!) tota importància a València, terra incapaç de tenir Humanisme, etc. Són afirmacions inadmissibles, qualsevol historiador no hi estarà d'acord. Dir que Carbonell és més cosmopolita que no els valencians és del tot desencaminat. Això a la fi del segle xv quan sabem què era aleshores Barcelona, ciutat que, com la resta del Principat, sortia d'una llarga decadència amb guerra civil compresa. Argument que ja ha estat retret al Sr. Badia per la Dra. Eulàlia Duran.¹⁸ I també per Ferrando en l'article d'*Els Marges*.¹⁹

§. 7. IMPOSSIBILITAT DE L'AUTORIA DE CARBONELL

Per acabar diré que, si d'alguna cosa estic cert, és que Carbonell no pot ésser l'autor intel·lectual de les *Regles*. Aquestes li vénen grans; ell és un col·leccionista d'escrits o opinions d'altri; opinions que van fer néixer les *Regles* en un ambient valencià, sens dubte per influència dels humanistes italians i no italians de la cort pontifícia dels Borja. Carbonell recull això, de la mateixa manera que recull tanta altra cosa, com a caixa de ressonància. Ell és només el copista de les *Regles*, i això ja és un mèrit perquè ens les ha salvades. El que, tanmateix, per a ell era important és ficar el seu nom en qualsevol escrit. I en aquestes *Regles*, que per una vegada excepcionalment diu que no són seves, hi arriba a ficar-lo (veg. regla núm 48).

Ja el Dr. Rubió i Balaguer, en aquelles enyorades classes dels Estudis Universitaris Catalans de cap a 1950, ens parlava d'aquesta faceta frívola (jo n'he dit només versàtil) del pretès autor de les *Regles*, Pere Miquel Carbonell.

Quedi clar que resulta poc congruent que un personatge que per una vegada no es declara autor de l'escrit, que no ha xafat les terres de València, que redacta contradient tot quant prescriuen les *Regles*, n'hauria de ésser l'autor. Això és impossible del tot.

Diré francament, i en demano excusa, que si no som capaços d'aportar proves fefaents, apodíctiques, en un sentit o en un altre, val més que per ara deixem de banda aquest tema de l'autoria.

Sí que voldria afegir dues coses: la primera és que devem a Pere Miquel Carbonell que, copiant-les, ens hagi guardat aquestes precises *Regles d'esquivar vocables*. I la segona és que agraïm al Dr. Badia que les hagi publicades i les hagi estudiades en una magnífica edició.

18. En la ressenya publicada a l'*Arxiu de Textos Catalans Antics*, vol. 19, 2000, pp. 715-719

19. Ferrando Francés, 2002, pp. 67-98.

BIBLIOGRAFIA

- ARAMON I SERRA, Ramon (1997), *Estudis de Llengua i Literatura*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- BADIA I Margarit, Antoni M (2003), *Solemne Acte d'Investidura com a Doctor Honoris Causa de l'Excm. Sr. Antoni M. Badia i Margarit*. Universitat d'Alacant. Republicat per A. Badia al seu llibre *Moments clau de la història de la llengua catalana*, Universitat de València, 2004, pp. 377-419.
- BADIA I Margarit, Antoni M (1999), *Les Regles d'esquivar vocables i «la Qüestió de la llengua»*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- COLÓN DOMÈNECH, Germà (1981), «Sinonímia i diatopisme», *Randa [Homenatge a Francesc de B. Moll]*, 11, pp. 45-61.
- COLÓN DOMÈNECH, Germà (1993), *El lèxic català dins la Romània*, Universitat de València.
- COLÓN DOMÈNECH, Germà (1998), «Filología y sífilis. Sobre el mal de simiente o mal de semen», *Revista de Filología Española*, LXXVIII, pp. 275-308.
- COLÓN DOMÈNECH, Germà (2001), *Les Regles d'esquivar vocables. Autoria i entorn lingüístic*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (Treballs de la Societat Catalana de Llengua i Literatura, 3).
- COLÓN DOMÈNECH, Germà (2003), *De Ramon Llull al Diccionari de Fabra. Acostament lingüístic a les lletres catalanes*, Castelló/ Barcelona.
- DIÉGUEZ SEGUÍ, Maria Àngels (2001), *El Llibre de Cort de Justícia de València (1279-1321). Estudi lingüístic*, Alacant/Barcelona, 2001.
- DIÉGUEZ SEGUÍ, Maria Àngels (2002), *Clam i crims en la València medieval segons el Llibre de Cort de Justícia (1279-1321)*, Universitat d'Alacant.
- DURAN, Eulàlia, 200, ressenya de Badia Margarit, 1999, dins *Arxiu de textos catalans antics*, 19, pp. 715-719.
- FERRANDO FRANCÉS, Antoni, 2002, «Sobre l'autoria de les Regles d'esquivar vocables», *Els Marges*, 70, pp. 67-98.
- FRAGO GRACIA, Juan A. (2002), *Textos y normas. Comentarios lingüísticos*, Madrid, Gredos.
- ROS, Enrique (1999), *Arthurische Literatur der Romania. Die iberoromanischen Fassungen des Tristanromans*, Bern, Peter Lang
- SÁNCHEZ ADELL, J. i Elena SÁNCHEZ ALMELA (2003), *Defensa y seguridad de una villa medieval: Castellón de la Plana*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- VICENS VIVES, Jaume (1936), *Ferran II i la ciutat de Barcelona, 1479-1516*, Barcelona, Universitat de Catalunya.